

УДК 373.5:3 (73)

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ США

Євгенія ЗАХАРОВА (Кіровоград)

У статті розглянуті особливості навчально-виховного середовища, як одного з ключових чинників успішної реалізації ліберальної теорії громадянського виховання у старшій школі США.

В статье рассматриваются особенности учебно-воспитательной среды, как одного из ключевых факторов успешной реализации либеральной теории гражданского воспитания в старшей школе США.

Ключові слова: навчально-виховне середовище, індивідуалізм, ліберальне виховання

Інтеграція вітчизняної освіти у світовий освітній простір вимагає вивчення загальних основ соціальної взаємодії різних країн, накопиченого ними досвіду організації громадянського виховання, а також вивчення доцільності його використання у вітчизняній системі освіти.

Це зумовлює актуальність звернення до педагогічного досвіду Сполучених Штатів Америки. Вивчення шляхів організації процесу виховання громадянина в США може значною мірою сприяти переосмисленню традицій громадянського виховання в Україні та виробленню автохтонного концепту громадянського виховання в українській школі з урахування всіх історично-національних особливостей.

Особливості американської педагогіки досліджувались у працях М.А.Якобсон, Г.М.Риснюк, В.Н.Жирова, А.М.Мітіна та ін. Вагомий внесок у розвиток теорій громадянського виховання зробили такі зарубіжні науковці, як С.Балл, Д.Гольдман, К. Кірбі, М.Бренсон, Р.Фарнен, В.Гелстон, С.Ніето, Т.Лікона, Т.Сайзер, Д.Роу, М.Хаузер, Д.Сміт та ін.

Лібералізм не передбачає жорстких освітніх нормативів, тому за таких умов досить складно виокремити певні складові процесу формування демократичних засад в учнів шкіл США. Також досить складними видається й аналіз психолого-педагогічних чинників формування відчуття демократії у юнаків і дівчат американських шкіл [8, с. 56].

Незважаючи на це, нами встановлено, що громадянське виховання старшокласників у США здійснюється під впливом трьох основних чинників:

- громадянська освіта;
- громадянська релігія;
- засоби масової інформації;

Цю думку можливо схематизувати у ключовому алгоритмі багатовекторного виховного впливу, як «закон – традиція – новація».

Стандартизований образ вихованця американської школи передбачає гідного громадянина держави, який сприяє розвитку та процвітання демократичного суспільства [13].

Громадянська релігія додає до еталонного портрету нормативного громадянина такі якості, як: віра в Бога, лояльність, толерантність, почуття гордості за державу та високу громадсько-політичну активність.

ЗМІ ж, як найбільш популярна і чутлива сфера сучасного інформаційного суспільства, усіляко формують «привабливий образ американця», як цивілізованої особистості, патріота, непереможного героя, воїна-миротворця, справедливого гуманіста, третейського суддю, борця за права знедоленого людства, захисника свободи і демократії. Цьому сприяє і американське мистецтво (перш за все – кіноіндустрія).

Але найважливішою сферою громадянського виховання залишається американська школа – справжній «камертон освіти» (Є.Сабуров), де на практиці реалізуються численні педагогічні методики і творчі виховні підходи.

Перш за все, треба зазначити, що *навчально-виховне середовище* шкіл США влаштоване таким чином, щоб максимально забезпечити індивідуальну свободу кожного учня, який, згідно соціометрії Я.Морено, розглядається як «соціальний атом» – найменший і неділимий елемент суспільної структури відносин, яка утворюється із сукупності усіх взаємодій між людиною і оточенням в даний момент часу. Звернемо увагу, що Морено, схематизуючи побудову даного «атома» у вигляді чотирьох концентричних сфер, відволікається від його глибинного рівня, вважаючи, що «внутрішнє атомне ядро» починається з зовнішніх соціо-емоційних відносин, які виникають в індивіда з найближчим оточенням. При цьому, з плином часу і в силу мінливості людських стосунків, «соціальний атом» змінює конфігураційний контекст, з'єднуючись у нові агрегати і утворюючи «психосоціальні мережі», які завжди виступають у якості первинних і суттєвих засад соціуму.

Подібний концепт, у нашому розумінні, описує базового суб'єкта даного дослідження як локківську «чисту дошку» всередині і достатньо мобільне утворення ззовні, що абсолютно відповідає засадам лібералізму, з його індивідуалізмом, як провідною ідеєю системи вільного навчання і виховання [1, с. 83], який, на сьогоднішній день, став конкретно-історичною формою гуманістичної ідеології (як «мінімальний гуманізм» Л. Феррі та Г.Сормана [5] чи соціологія «мікроістоти» А.Шюца), проголосивши у вихованні, так званої, «суверенної людини» («l'home souverain», Ж.Батая) наступні головні цінності:

- особиста свободу та незалежність;
- право кожної особистості на самовираження;
- право особи на самостійний вибір цілей, форм та методів діяльності;
- пріоритет «логемних» імпульсів (комфорту, здоров'я, настрою тощо).

На це налаштована і гуманістична парадигма освіти США [9], в межах якої: «Школи повинні організувати своє внутрішнє життя так, щоб укоріняти основоположні громадянські чесноти, у першу чергу особисту і соціальну відповідальність, щоб забезпечити більш високий рівень залучення... у політичне життя» [12, с. 100].

На практиці подібна свобода репрезентована у створенні «відкритих шкіл», що діють у межах неінституційної моделі освіти (П.Гудман, Ф.Клейн, Дж.Холт) та проявляється у «децентралізації», як головному освітньому принципі США, згідно якого в Сполучених Штатах відсутня єдина державна система освіти і кожний штат має право визначати її структуру самостійно. В свою чергу, штати надають таке право шкільним дільницям (яких нараховується понад 15,5 тис. у 50 штатах); дільниці – школам, а школи – кожному учню та вчителю. При цьому, в освіті штатів, замість тоталітарного принципу універсалізації – діють принципи освітньої спеціалізації, самоуправління, самофінансування, самовизначення та орієнтації на запити суспільства (customer service orientation). У відповідності з цим, є відсутнім і централізований контроль держави за здійсненням місцевої освіти, який, натомість, безпосередньо, у кожному штаті, здійснюють спеціалізовані територіальні установи – освітні ради (Boards of Education).

Повсюдно у США спостерігається етнічне, культурне, релігійне і педагогічне розмаїття шкіл; на місцях діють спеціальні комітети, які розробляють регіональні шкільні програми, встановлюють стандарти окремих навчальних документів, готують перелік підручників та кваліфікаційних вимог для вчителів тощо. На характер діяльності шкіл, їх моральних цінностей і підходів, дуже часто вирішальний вплив мають організації не найвищого державного рівня, а саме місцеві органи влади, різноманітні батьківські асоціації, громадські комітети, а також – місцеві традиції, звичаї та особливості законів окремих штатів, що цілком відповідає ліберальному принципу – «... хто контролює кошти, той визначає цілі» (Фрідріх фон Хайєк).

Тобто, США є однією з небагатьох країн світу, де федеральні органи влади відносно мало впливають на шкільні та університетські програми і процес навчання. Цікаво, що у Конституції країни тема освіти зовсім не згадується. Федеральне законодавство... забороняє уряду США впливати на шкільні програми, Вашингтон втручається у цю сферу лише тоді, коли місцева влада не забезпечує захисту певних ключових національних інтересів. Діяльність американських шкіл регулюється за допомогою законів і нормативних актів, виданих федеральними урядовцями, штатами, освітніми округами. У школах, розташованих усього за декілька кілометрів одна від одної, але таких, що знаходяться під різними юрисдикціями, програми відрізняються кардинально – школярі вивчають різні предмети, повинні отримувати різний об'єм знань і умінь тощо. Прийнято вважати, що подібна гнучка і децентралізована система дозволяє педагогам проявляти більшу гнучкість і краще реагувати на потреби дітей» [14, с. 36].

Подібна ситуація, на наш погляд, є чітким віддзеркаленням ліберальних ідей Нобелівського лауреата Фрідріха фон Хайєка, який вважав хибним будь яке централізоване планування і доволі небезпечним наявність масштабного соціального прогнозування. Фон Хайєк зазначав, що ніколи не можливо врахувати неосяжну кількість теоретичних і практичних чинників та обставин місця і часу.

Досить закономірно, що, за умов децентралізованої американської економіки, система громадянського виховання США також на практиці

набуває відповідного характеру. Фон Хайєк підкреслював, що лише, за таких обставин, можливо найкращим чином використовувати конкретні знання, які є у кожної людини. В своєму творі «Вільне суспільство» Хайєк вказував, що свобода є істотно необхідною, щоб надати місце непередбачуваному, оскільки саме з неї народжуються можливості досягнути багатьох наших цілей» [11, с. 610].

Наслідком подібної рефлексії є *відсутність в США систематизованого і догматичного законодавства про освіту*, що є найважливішою передумовою формування вільного виховного середовища. Ось чому в американській старшій школі створені такі умови, щоб учні звикали до реального – складного, суперечливого та не завжди визначеного існування.

Редукційний і схематизований світ «ясності, завдяки спрощеності» проголошується патогенним; в ньому може сформуватися лише «екзистенційний вакуум» особистості, який заважає її розвитку, підживлює ескапізм, призводить до спотвореного сприйняття справжнього стану речей. Натомість, середовище більшості загальноосвітніх навчальних установ США розглядається як простір позитивної взаємодії субкультур його суб'єктів (учнів, педагогів та, іноді, батьків), в процесі здійснення ними діяльності, яка відображає ідеї і цінності сучасної освітньої парадигми, що спрямована на гармонізацію учнівської індивідуальності і соціальності.

Творчі пошуки та експерименти у напрямку теорії і практики «вільного виховного середовища» особливо активно здійснювалися останні сто років. За цей період, у межах «соціальної педагогіки», з'явилося декілька систем індивідуально-орієнтованого навчання. Це і знаменитий «дальтон-план» (Х.Пархерст) [6, с. 128], який став предметом жвавих дискусій, і парадигма креативного навчання (А.Маслоу, К.Роджерс), з його феноменологічними засадами неформальної спільної участі учня і вчителя; імітаційне моделювання Дж.Брунера; емпіричні ідеї реконструктивістів, і, навіть, антипедагогіка.

Але, справді, революційний переворот у ліберальній педагогіці США, стосовно параметрів виховного середовища, мав місце наприкінці ХХ століття, коли відбулося «перемикання парадигми» від колишньої філософії біхевіоризму, до нової освітньої філософії конструктивізму [59], ключова ідея (Ж.Піаже, Дж.Брунер, Г.Гарднер) якого полягає у переконанні, що знання неможливо передати учню в готовому вигляді, а можна лише створити сприятливі педагогічні умови для успішного самоконструювання і самозростання знань школярів. Конструктивізм, як педагогічна філософія, яка зорієнтована, переважно, на вивчення гуманітарних предметів, ставить у центр уваги саме точку зору учня, який має повне право конструювати своє унікальне розуміння навколишнього світу.

Структура ліберального середовища американської школи представляє собою цілісну систему елементів, побудовану в ієрархічній залежності від гуманістичних цінностей (самовизначення, саморозвиток, педагогічна підтримка, рівноправність дорослих і дітей, педагогічні традиції та нововведення тощо), які є базовими компонентами для функціонально-утворюючих чинників (інформаційного та світоглядного плюралізму,

альтернативності, варіативності навчального матеріалу, розмаїття додаткових джерел інформації, конструктивного мікроклімату, педагогічного етикету, домінування горизонтальних комунікаційних інтеракцій, співробітництва і співтворчості суб'єктів тощо) та предметно-практичних факторів: «психолого-педагогічних» (наявність психологічної служби), «організаційно-управлінських» (демократичні способи і форми управління, розвиток самоуправління), «матеріально-предметних» (сучасне обладнання класів, якісні навчальні та наочні посібники, наявність зон рекреації), «знаково-символічних» (символи, атрибути, традиції школи, учнівська форма, оформлення приміщень тощо).

Таким чином, *закономірностями* ліберального середовища американських шкіл є:

- розвиток учня у відповідності з загальною культурною парадигмою;
- послідовність і підтримка школяра в процесі його розвитку;
- адекватність факторів педагогічного впливу (освітня кореляція);
- максимум освітньої взаємодії (інтеграція, інтерактивність);
- рівнозначність усіх компонентів культурного середовища школи;
- сутнісна єдність у багатоманітності елементів.

Реалізація даних закономірностей спирається на *принципи*: культурної та природної відповідності, полікультурності, продуктивності, стійкості формування культурного середовища, послідовності, комплексності та оптимального управління.

Критеріями якості середовища громадянського виховання ліберальної школи є:

- аксіологічний (ціннісні орієнтації суб'єктів середовища);
- мінливості (педагогічні інновації у навчанні, вихованні та управлінні);
- насиченості (задоволення суб'єктів шкільними умовами, рівень педагогічної культури та креативності вчителів і вихователів, відгуки батьків);
- унікальності (шкільні традиції, наявність вчителів-експериментаторів та педагогів-інноваторів);
- статистичний (рівень успішності, кількість шкільних гуртків, клубів, секцій, участь у позашкільних заходах і проектах, кількість випадків некоректної поведінки учнів і педагогів) [13].

Отже, ліберальне середовище американської школи може розглядатися, з одного боку, як простір культурного самовизначення учня, у відповідності до його індивідуальних особливостей та уподобань (субкультура підлітка), а з іншого – як сфера чисельних цільових педагогічних впливів, які створюють сприятливі умови щодо розвитку і саморозкриття особистості старшокласника.

Спираючись на вище вказані факти, необхідно зазначити, що культ індивідуальності громадянського виховання США втілюється у повсякденній освітній практиці у наступних специфічних явищах:

1. В американській школі є відсутніми фіксовані класні колективи, постійні класні керівники та єдині класні журнали. Такий стан справ починається з початкової школи (Primary School), де у класі ще переважно викладає один вчитель, але склад класів, зазвичай, щороку переформовується.

Часто в одну середню школу Middle School (Junior High School або Intermediate School) зводяться випускники декількох початкових [2, с. 220];

2. Звичною нормою є самостійна реєстрація учнів на вільно обрані навчальні дисципліни, що призводить до об'єднання їх у тимчасові групи. В старшій школі учні мають право вільно вибирати предмети вивчення, в межах навчального плану. Єдиною умовою є виконання мінімальних критеріїв для отримання диплому, які встановлює шкільна рада. Таким чином, більшість навчального часу учень перебуває у тимчасових спільнотах, за одностійною партою, або у ситуативних командах, малих групах чи парах, що сприяє формуванню в нього «командного духу», «комунікативних навичок», «конформізму» та «толерантності», але не «колективізму». Подібний «індивідуалістичний алгоритм» навчання школяра у старшій середній школі (Senior High School), тобто у X–XII класах, передбачає, що учню, зазвичай пропонується обов'язків набір з п'яти учбових предметів і велика кількість предметів академічної і практичної спрямованості (програма середньої школи включає близько 200 різноманітних курсів), з яких старшокласник, спочатку за допомогою батьків, а потім – *самостійно*, обирає необхідні дисципліни. Це повинно сприяти вихованню таких громадянських чеснот, як почуття свободи, самостійності та персональної відповідальності за свідомий власний вибір. У наслідок цього, кожен учень має унікальний (еклектичний) освітній курс, який складається переважно з предметів самостійного вибору і який проходить, буквально на кожному занятті, у зовсім новому учнівському оточенні («гетерогенному класі»). Подібні дифузні групи, зазвичай, є невеликими, що дає можливість для здійснення індивідуального підходу та продуктивної інтерактивності.

3. Навчальний процес організується таким чином, щоб учень активно і творчо приймав у ньому участь: допустимими є вільні розмови, свобода пересування по класній кімнаті, доступність у користуванні офісними приладами, оргтехнікою та технічними засобами, спостерігається відхід від класичного розташування меблів в аудиторії («локальна свобода»), що поєднано з обмеженням учнів у переміщеннях по школі (вихід з класу – тільки під суворим наглядом спеціальних педагогів чи охоронців) і заборонаю учням залишати школу під час занять («загальна необхідність»).

4. Засобами повсякденної індивідуалізації учнів є відсутність єдиної шкільної форми, наявність (замість портфеля) власної шафки (locker) з індивідуальним замком, індивідуальний підхід у малочисельному класі та творчий характер домашніх завдань (для того, щоб кожен виконав їх саме *по-своєму*), перенесення значної частини навчання за межі шкільної аудиторії (самостійне опрацювання).

5. Проявом навчально-виховної свободи є також «домашня освіта», яка з 1993 року стала нормою на території усієї країни (внаслідок реакції батьків на остаточне зникнення зі шкільних програм релігійної складової). Вже у 2007–2008 навчальному році «домашніх школярів» нараховувалося 2–2,5 млн. Таких дітей переважно вчать їх батьки, які склали відповідні педагогічні тести, але з обов'язковим дотриманням вимог місцевих освітніх програм, хоч і при одночасній свободі використання будь-яких сторонніх навчальних джерел. За

оцінками Асоціації Захисту Домашніх Шкіл (Home School Legal Defense Association), головні причини домашньої освіти – це прагнення «підігнати» програму навчання під індивідуальні потреби і здібності дитини, бажання уникнути звичних шкільних педагогічних методів, захистити дитину від насильства і поганих впливів, навчити дитину особливим речам (певним поглядам) тощо [14, с. 44].

6. Педагогічна діяльність, натхненна конструктивістськими ідеями, у порівнянні зі стандартними підходами, має ряд суттєвих особливостей, а саме:

- навчальні програми побудовані згідно дедуктивного принципу «від загального до часткового», з акцентом на узагальнених поняттях та вміннях;

- основною вимогою до процесу навчання є наявність його гнучкості і можливості варіювання учбової програми;

- підручник не є домінуючим джерелом навчальної інформації, а пріоритет мають оригінальні джерела, первинні дані та явища реальної дійсності;

- учень є повноправним учасником навчального процесу і носієм власного світогляду;

- вчитель відмовляється від дидактичної манери навчання, не позиціонує свої погляди як істину в останній інстанції, не нав'язує школярам власних переконань, а виступає, перш за все, як організатор навчально-пізнавальної та дослідницької діяльності учнів;

- оцінювання ефективності діяльності учнів відбувається не за кількістю правильних відповідей, а за самостійні (навіть не завжди вірні) міркування школярів, «розумні» запитання та свідомо виправлені помилки;

- оцінці підлягають не тільки результати тестів чи контрольних робіт, а й прояви навчальних зусиль, прикладені учнями та їх прогрес у навчанні;

- контроль і оцінка навчальних досягнень учнів відбуваються не у відриві від шкільних реалій, а у тісному зв'язку з тим, як насправді протікає процес отримання знань, вмінь та навичок тощо [7].

7. Із-за відсутності стабільних класів, випускні заходи мають лишт загальношкільний характер, моделюючи «спільність індивідуумів».

Отже, за таких базових умов, ліберальне виховання утворює для учнів вільний простір для саморозвитку на засадах партнерства. Таким чином відбувається *моделювання засад громадянського суспільства у межах шкільного навчально-виховного середовища*, яке стає наочною проєкцією ліберального способу життєдіяльності. Це відповідає ідеям К.Поппера про «відкрите суспільство», яке є заснованим на потужному критичному потенціалі людського розуму, де не просто терплять, а всіляко стимулюють, за підтримки демократичних інститутів, інакомислення, інтелектуальну свободу індивідуумів і соціальних груп, спрямовану на вирішення соціальних проблем і безперервне реформування суспільства [10].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гачев Г. Сны о едином / Г. Гачев // Общая газета. – 1995. – № 36. – С. 82 - 84
2. Глассер У. Школы без неудачников / У. Глассер. – Москва.: «Прогресс», 1991. – 550 с.

3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Джурицкий Г. А. История зарубежной педагогики: учеб. пособие для студ. пед. вузов / Г. А. Джурицкий. – М.: Форум: Инфра-М, 1998. – 272 с.
5. Дугин А. Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли / А. Дугин. — М.: «Евразийское движение», 2009 — 744 с.
6. Жаворонков Б. Н. Дальтон-план или студийная система / Б.Н. Жаворонков. – М.: «Раритет», 1995. – 234 с.
7. Крылова Н. Б. Мир свободной школы по Холту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oim.ru>. – Заголовок з екрану.
8. Михайлов О. Культура демократії у старшокласників США: проблема виховання / О. Михайлов // Шкільний світ. – № 14. – С. 52 - 65
9. Педагогіка: навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ «Вінницька обласна друкарня», 2000. – 200 с.
10. Плахотнюк О. Гуманістична парадигма виховання та навчання в теорії і практиці педагогіки США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10623.html> – Заголовок з екрану.
11. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. — М.: Петрополис, 1996. – Т.4. – 880 с.
12. Campbell D.E. Why we vote: how schools and communities shape our civic life / D.E Campbell. – Princeton, 2006 – 120 с.
13. Global Trends in Civic Education. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10623.html> — Заголовок з екрану.
14. Sobel B. A Reconstructionist Perspective of Teaching of Social Studies / B. A. Sobel // The High School Journal. – 1982. – № 8. — P. 32-46

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Захарова Євгенія Юрївна – аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження громадянського виховання старшокласників у США.